

OBRAZ KULTURY MATERIALNEJ I DUCHOWEJ ŚLĄSKA CIESZYŃSKIEGO UTRWALONY W ODAPELATYWNYCH NAZWISKACH XIX WIEKU

Słowa tematyczne: kultura materialna, kultura duchowa, nazwisko, Śląsk Cieszyński, XIX wiek

WPROWADZENIE

Śląsk Cieszyński jako teren pogranicza etniczno-kulturowego ma swą subregionalną odmienność w rozmaitych sferach życia społecznego oraz na wielu płaszczyznach analityczno-interpretacyjnych, których przedmiotem opisu się stawał. Ów obszar pogranicza, interpretowanego jako kategoria wewnątrzspołeczna i kategoria wewnątrzkulturowa (por. Bukowska-Floreńska, 1994), kumuluje w obrębie swojej kultury tendencje do adaptowania obcych wpływów bez naruszenia struktury etnicznej (por. Kadłubiec, 1995, s. 13).

Kultura, jako twór zbiorowy i system znaczeń, opiera się na społecznym dziedziczeniu i utrwalaniu doświadczeń po przodkach, również częściowo przekształcanych przez następne pokolenia; składa się z dwóch nadrzędnych, przenikających się komponentów: kultury materialnej i kultury niematerialnej¹, określanej także jako kultura duchowa lub symboliczna.

Kultura materialna jako organiczna część kultury, obejmując działania i wytwory człowieka związane z zaspokajaniem jego naturalnych bytowych potrzeb, jest wieloaspektowo powiązana z kulturą duchową. Przenikające się kultury tworzą wielowarstwowy układ. Wymiar kultury materialnej w znacznym stopniu determinują: tradycje regionalne, zróżnicowanie narodowościowe, dziedzictwo kulturowe oraz regionalne doświadczenia mikrowspólnoty (zob. Kłoskowska, 2007, s. 70).

¹ Por. ujęcie J. Szczepańskiego: „[...] kultura to ogół wytworów działalności ludzkiej, materialnych i niematerialnych, wartości i uznawanych sposobów postępowania, zobjektywizowanych i przyjętych w dowolnych zbiorowościach, przekazywanych innym zbiorowościom i następnym pokoleniom” (1963, s. 47).

Elementy kultury niematerialnej odnoszące się do sztuki, zabawy, nauki i religii spełniają rozliczne funkcje, wśród których za dominujące uznaje się funkcje estetyczne, poznawcze i ludyczne.

Społeczeństwo składa się z ludzi i rzeczy, a owe elementy (skupione wokół jednego pola znaczeniowego) umożliwiają obserwację i interpretację rzeczy w kontekście ich wzajemnych związków, relacji i zależności. W takim też ujęciu można mówić o kulturowym wymiarze rzeczy, które mogą wartościować człowieka lub deprecjonować go (Pearce, 1997, s. 2).

Nazwiska są swoistym elementem języka i kultury, w którym magazynowane są wiedza i doświadczenia społeczne oraz stosunek do języka interpretowanego jako jedna z wartości².

Odnosząc się do antropologii oraz do aksjologii kultury, założono, że na przykładzie apelatywów rekonstruowanych z antroponimów można odtworzyć obraz kultury materialnej i duchowej mieszkańców Śląska Cieszyńskiego, tworzony przez wieki do czasów nowopolskich. Apelatywy, jako wyrazy nacechowane emocjonalnie, które charakteryzują i oceniają człowieka (konotując określony typ wartości) w płaszczyźnie apelatywnej bezpośrednio bądź za pomocą metafor, można bowiem uznać za efekt nawarstwiających się determinantów wewnątrz- i zewnątrzjęzykowych, tworzących sieć wzajemnych uwarunkowań. Tym samym ów typ nazw własnych umożliwia, jak sugeruje Robert Mrózek, „[...] poszukiwanie apelatywnych kontekstów w celu odsłaniania zakodowanych w dawnych [...] warstwach nazewnictwa różnych kategorii cząstkowej wiedzy o etnicznych, regionalnych i lokalnych społecznościach językowych (wspólnotach i mikrowspólnotach komunikacyjnych), ich kulturze materialnej, zmianach cywilizacyjnych i systemach wartości” (2006, s. 154).

Przedmiotem opisu uczyniono wybrane typy rodzimych odapelatywnych (bez wykładników formalnych) nazwisk mieszkańców Śląska Cieszyńskiego i okolic, wynotowanych z materiałów źródłowych pochodzących z XIX w.³ Owe nazwiska odapelatywne bez wykładników derywacyjnych, które stały się źródłem poszukiwań regionalnych znaczeń motywujących je apelatywów⁴, ukazano

² Leonarda Dacewicz wykazuje, że: „Zwyczaje nazewnicze stanowią integralną część kultury danego narodu. Kształtują się w oparciu o wysoki zasięg zjawisk, które obejmują zarówno kulturę duchową, jak i sytuację społeczną, stanowiąc zarazem ich odzwierciedlenie na poszczególnych etapach rozwoju” (Dacewicz, 2003, s. 13).

³ Materiały źródłowe pochodzą z kilkudziesięciu ksiąg metrykalnych, przechowywanych przez Parafię Rzymskokatolicką św. Marii Magdaleny oraz Parafię Ewangelicko-Augsburską w Cieszynie, a także z różnych dokumentów gromadzonych przez Archiwum Państwowe w Katowicach (Oddział w Cieszynie). Nazwiska zawarto w „Słowniku nazwisk mieszkańców południowego Śląska XIX wieku” (Łuc, 2016a).

⁴ Dokonując próby zrekonstruowania apelatywów motywujących nazwiska i odwołując się w tym celu do słowników gwarowych oraz regionalnych monografii (BSz), stwierdzono, że nie

w kontekście kultury regionu. Ich ogląd poświadcza tezę, że „zasób apelatywny i zasób proprialny języka nie funkcjonują w izolacji, ale nieustannie na siebie oddziałują” (Kucharzyk, 2010, s. 7)⁵, a same nazwiska odapelatywne konotują rozmaite wartości zakodowane w motywujących je genetycznie podstawach apelatywnych.

Analizowane tu nazwiska o podstawach apelatywnych zawierają cechy konotacyjne reprezentujące określoną jakość semantyczną. Jakość ta odnosi się do rozumienia nazwiska jako nośnika regionalno-kulturowego wartościowania. Nazwiska te nie tylko odzwierciedlają system wartości uznawanych przez mieszkańców Śląska Cieszyńskiego w XIX w. (ujawnianych w semantycznych mechanizmach tworzenia się nazwisk), ale również obrazują regionalną kulturę materialną i duchową tego obszaru.

Podejmując próbę opisu jednej z semantycznych baz wybranej kategorii nazwisk, odwołano się do wiedzy odnoszącej się do sposobów konceptualizacji świata⁶, dokonując zaś analizy materiału antroponimicznego, wykorzystano metodę pól znaczeniowych, z uwzględnieniem tego, że każda jednostka językowa uwikłana jest w relacje z innymi wyrazami i tylko na ich tle można właściwie odczytać ich znaczenie (Apresjan, 2000, s. 76). Opisując zebrany zasób nazwisk motywowanych apelatywami, uwzględniono też socjolingwistyczny aspekt nazewnictwa oraz odwołano się do badań statystycznych.

Zgromadzony zasób nazwisk zaklasyfikowano do dwóch nadrzędnych grup, które zostały wydzielone na podstawie kryterium semantycznego: 1) nazwiska odapelatywne związane z kulturą materialną (życiem codziennym i pracą człowieka); 2) nazwiska odapelatywne eksponujące kulturę duchową człowieka — jego wierzenia i tradycję oraz sposób spędzania czasu wolnego. W obrębie nadrzędnych pól znaczeniowych wydzielono cztery grupy nazwisk (po dwie dla każdego pola tematycznego — klasy: 1a i 1b oraz 2a i 2b (por. tabelę

zawsze można ustalić ich źródłosłów w sposób jednoznaczny i niekwestionowalny; dlatego też wielu nazwiskom przypisano kilka najbardziej prawdopodobnych motywacji towarzyszących ich powstaniu. Owe etymologie nazwisk wyodrębniono na podstawie słowników, na których oznaczenie przyjęto odpowiednie skróty (por. ich wykaz z rozwinięciem na końcu tekstu).

⁵ Onimizacyjny proces przenikania się sfer językowych — apelatywnej i proprialnej — został wnikliwie opisany w literaturze przedmiotu (por. Kosyl, 1983; Mrózek, 2000).

⁶ „Obraz świata — to w aspekcie genetycznym — odbicie doświadczenia poznawczego jakiejś społeczności, w aspekcie statycznym (opisowym) — określony sposób odwzorowania otaczającego świata, w aspekcie pragmatycznym — takie modelowanie rzeczywistości, która umożliwia człowiekowi poruszanie się w niej” (Maćkiewicz, 1999, s. 9). Por. też: „[Językowy obraz świata] to zbiór prawidłowości zawartych [...] w semantycznych strukturach leksyki, pokazujących swoiste dla danego języka sposoby widzenia poszczególnych składników świata oraz ogólniejsze rozumienie organizacji świata, panujących w nim hierarchii i akceptowanych przez społeczność językową wartości” (Tokarski, 2001, s. 358).

„Nazwiska mieszkańców Śląska Cieszyńskiego w XIX w. bez wykładników słowotwórczych motywowane apelatywami (wybrane kategorie znaczeniowe)”, należących do skonkretyzowanych podgrup danego pola znaczeniowego, które przywołują określone znaczenia zakodowane w apelatywach i znane już w staropolszczyźnie, w języku ogólnopolskim, oraz znaczenia o podłożu gwarowym. Z badawczego punktu widzenia szczególne znaczenie w odniesieniu do problematyki podejmowanej w artykule mają formy nazwisk o proveniencji gwarowej (zwłaszcza pochodzące z gwar cieszyńskich i śląskich). Nazwiska należące do opisywanych kategorii wraz z wymienionymi podgrupami obejmują 492 rodzime nazwiska odapelatywne, czyli 29,6% całości zgromadzonych nazwisk odapelatywnych bez wykładników formalnych (1663 jednostki⁷), będących tu przedmiotem opisu (por. tabelę).

Jak pokazuje tabela, nazwiska powstałe od apelatywów konotacyjnie związanych z kulturą materialną człowieka stanowią 22,8% całości zgromadzonych nazwisk cieszyńskich⁸ (wliczając w to nazwiska o obcej genezie) i odpowiednio — nazwiska motywowane apelatywami odnoszącymi się semantycznie do kultury duchowej człowieka — 6,8%. Udział nazwisk motywowanych apelatywami gwarowymi, poświadczanymi przez słowniki gwar śląskich (i reprezentowanymi przez 154 antroponimy) wynosi 70%; wśród nich dominuje cieszyński substrat gwarowy, który zawiera się w liczbie 102 nazwisk (tj. 46,4% wszystkich form niederywowanych nazwisk omawianej kategorii o podłożu dialektalnym); geneza pozostałych 220 nazwisk odnosi się do apelatywów funkcjonujących w języku ogólnonarodowym; 52 nazwiska motywowane były słownictwem staropolskim.

Pola znaczeniowe opisywanych kategorii tematycznych (konotowane przez apelatywy motywujące nazwiska) ujawniają system wartości mieszkańców południowego Śląska w XIX w.; grupa 1a) w sposób pośredni lub bezpośredni odnosi się do wartości pracy; 2a) do religii i tradycji; 1b) do przywiązania człowieka do krajobrazu/przestrzeni. Wszystkie one przybliżają kulturę regionu — jej materialny i duchowy aspekt.

⁷ Zestawienie i opis pozostałych kategorii odapelatywnych niederywowanych nazwisk mieszkańców Śląska Cieszyńskiego zamieszczono w innych artykułach (por.: Luc, 2016b, s. 167–183; 2016c, s. 191–212).

⁸ Zebrany zasób nazwisk mieszkańców Cieszyna i okolic zawiera 4491 jednostek zaklasyfikowanych jako odapelatywne.

Nazwiska mieszkańców Śląska Cieszyńskiego w XIX w. bez wykładników słowotwórczych motywowane apelatywami (wybrane kategorie znaczeniowe)

Kategoria odaplatywna	Typ podłoża leksykalnego									
	literacki		gwarowy						suma formacji	Udział we wszystkich kategoriach [%]
	polszc. ogólna	język ślp.	gw. ciesz.	gw. śl.	gw. ciesz. i śl.	inne gwary				
1. Nazwiska odaplatywne związane z kulturą materialną (życiem codziennym i pracą człowieka)			380						22,8	
1a	130	26	49	16	20	38	279	16,8		
1b	39	14	28	5	2	13	101	6		
2. Nazwiska odaplatywne eksponujące kulturę duchową człowieka — jego wierzenia i tradycję oraz sposób spędzania czasu wolnego			112						6,8	
2a	8	1	4	2	—	3	18	1,2		
2b	43	11	21	5	2	12	94	5,6		
Suma	220	52	102	28	24	66	492		29,6	
4,4% wszystkich nazwisk cieszyńskich (całość zbioru 11221 jednostek) Suma nazwisk odaplatywnych niederywowanych: 1663	język literacki 272 formacje 51,8%		154		tworzywo gwarowe 220 formacji 48,2%					

Opracowanie własne.

NAZWISKA ODAPELATYWNE ZWIĄZANE Z KULTURĄ MATERIALNĄ
(PRACĄ I ŻYCIEM CODZIENNYM)

Zebrany materiał pokazuje, że nazwiska powstałe na zasadzie metonimii mogą mieć w podstawie rozmaite nazwy odnoszące się do życia codziennego (grupa leksykalno-znaczeniowa 1a) i przestrzeni życiowej mieszkańców (w tym: obiektów, miejsc i pomieszczeń — grupa 1b). Nazwy te mogą być nośnikami informacji na temat wykonywanej przez człowieka pracy, związanej m.in. z wypełnianiem codziennych obowiązków i zajęciami rolniczymi, oraz jego przywiązaniem do ziemi rodzinnej (regionu, krajobrazu, przestrzeni). Nazwiska, które wywodzą się od nazw związanych z kulturą materialną, są licznie reprezentowane (380 jednostek stanowiących 22,8% odapelatywnych nazwisk niederywowanych). Większość z nich — 279 jednostek — można zaliczyć do grupy znaczeniowej 1a: nazwiska pochodzące od nazw stosowanych w codziennej komunikacji, w tym zwłaszcza od nazw przedmiotów codziennego użytku i związanych z gospodarką (nazwy instrumentów, pieniędzy, miar, minerałów, produktów spożywczych, posiłków i potraw oraz chorób).

Konotacje semantyczne nazw przedmiotów materialnych motywujących prezentowane nazwiska mogą posłużyć interpretacji związanej z wartościowaniem człowieka. Przeniesienie nazwy przedmiotu na człowieka na drodze onimizacji może wskazywać na wymiar i kształt — spore/wielkie i wysokie przedmioty określają metaforycznie osoby wysokie i/lub otyłe, a przedmioty nieduże/małe — osoby niskie i/lub szczupłe, por. np.: *Balas*⁹ (57) < *balas* 'słup okrągły' (T), też możliwe przekształcenie węg. n. os. *Balázs* < *Błażej*; *Balon* (16) < *balon* 'aerostat', też 'gąsior' (T), por. także gw. ciesz. *balón* 'piłka do gry' (SGŚC, ZSG) oraz 'beczka gliniana na wodę' (ZSG); *Baniok* (1) < gw. ciesz. *baniok* 'większe, obłe naczynie na mleko lub wodę' (SGŚC), por. też gw. śl. 'kolejarz' (MSGŚ); *Bela* (1) < *bela* 'zwój materiału (tekstylnego), papieru' (SE I), też 'bardzo gruba belka' (SE I); *Buława* (6) < *buława* 'pałka z głowicą (metalową)' (SE II); *Ciosk* (143) < gw. ciesz. *ciosk* 'drewniany przyrząd do wygarniania żaru z pieca' (SGŚC); *Drabina* (1) < *drabina*; *Dzida* (23) < *dzida*; *Faja* (1) < gw. śl. *faja* 'urządzenie do czyszczenia omlóconego zboża; młynek' (SGŚC); *Kibel* (3) < gw. ciesz. i śl. *kibel* 'wiadro blaszane' (MSGGŚ, SGŚC); *Knebel* (15) < gw. ciesz., śl., młp., maz., włkp. *knebel* 'grubszy patyk', też 'krótki, mocny, ostro zakończony drążek, stosowany przy wiązaniu słomy w powrośla' (MSGP, SGŚ, SGŚC); *Korb* (2) < stp. *korb* 'kosz, dzban, flaszka, bania' (SStPAK), por. też ap. śrwniem.

⁹ Nazwiska ilustratywnie przywoływane jako przykłady wprowadzono do tekstu wedle następującego schematu: nazwisko, w okrągłym nawiasie frekwencja, następnie podstawa apelatywna i jej znaczenie; w wypadku, gdy podstawa apelatywna nazwiska wywodzi się z warstwy staropolskiej bądź gwarowej, informację tę zamieszcza się przed podaną bazą semantyczną.

corp 'kosz'; *Kugla* (1) < gw. śl. *kugla* 'bańka szklana na choinkę' (Ro), gw. kasz. 'kula' (MSGP) < niem. *Kugel* 'kula, gałka, bila'; *Kula* (26) < *kula*, w gw. śl. w znac. 'piłka skórzana z dętką' (SGŚ); *Kulik* (14) < gw. ciesz. *kulik* 'palik'; też 'kołek' (ZSG); *Lavor* (1) < *lawor* 'miednica do mycia' (ZSG); *Miech* (103) < gw. ciesz. *miech* 'wór, worek' (SGŚC); *Palica* (38) < gw. ciesz. i śl. < stp. *palica* 'gruba laska; maczuga' (ZSG), też pogardliwie 'głowa' (SGŚ); *Sajda* (3) < gw. młp. *sajda* 'puszka', też 'torba' oraz 'część warsztatu tkackiego' (T); *Snop* (1) < *snop*; *Zertka* (1) < gw. ciesz. i śl. *żerdka* [alternacja *t* : *d*] 'cienki długi pień, gałąź', też 'drewniana belka' (CSG, ZSG).

Nazwy z tej grupy mogły określać również karnację lub kolor włosów człowieka (są one częste w analizowanym zbiorze nazw), por.: *Bil* (5) < *bil* 'rzecz biała' (Ro), por. też czes. ap. *bilý* 'biały'; *Mączka* (28) < stp. *mączka* 'krochmal, puder' (SStpAK); *Sinka* (1) < gw. maz. i kresowe *sinka* 'barwnik niebieski, którego dosypuje się do płukania bielizny; ultramaryna' (MSGP). Mogły też one odnosić się do specyficznego sposobu poruszania się, por.: *Kojda* (22) < gw. śl. i młp. *kojda* w znac. 'płachta zawieszona na czerech rogach, zastępująca kołyskę' (MSGP, SGPKar II, SGŚC), wskazując na motywacje sytuacyjne, np.: *Kolaczek* (3) < stp. *kolaczek* 'okrągły plaster gojący przykładany na ranę' (SNNP). Nazwy te służyły też eksponowaniu innych cech identyfikowanej osoby, określały: jej temperament (żywiolowość, energiczność, wybuchowość): *Gaura* (155) < *gaura* 'naczynie z palącym się drewnem' (T), por. też stp. *gaura* 'niewierny' (SStpAK); *Graczką* (1) < gw. ciesz. *graczką* 'zabawka', też 'lekka robota' oraz 'niechlujstwo' (ZSG); *Kolatek* (4) < *kolatek* 'klekotka w kościele, dzwonek na szyi zwierząt' (T); infantylność i niedojrzałość, np.: *Manele* (1) < gw. ciesz. *manele* 'pogardliwe określenie czyichś rzeczy' (SGŚC, por. też niem. n. os. *Mannel*). Mogły opisywać nawyki osób, np. uzależnienia od używek: *Dulawa* (65) < *dulawa* 'fajka' (T); *Fajka* (1) < *fajka*; *Fajfka* (12) < gw. śl. *fajfka* 'fajka' (SGŚ); *Fłaszka* (35) < gw. wlkp. i maz. *flaszką* 'butelka' (SGPKar I), gw. ciesz. 'szklanka, butelka' (ZSG); *Mucek* (3) < gw. wlkp. *mućek* 'fajka' (MSGP), por. też im. *Nepomucen*; *Paliczka* (2) < gw. ciesz. *paliczka* 'butelka po lemoniadzie jako miarka wódki' (SGŚC); *Peta* (1) < gw. ciesz., śl. *peta* 'niedopałek papierosa' (MSGŚ, SGŚC), gw. pdpom. 'noga', 'łapa' (MSGP).

Wśród nazwisk, których podstawę stanowią wyrazy pospolite prymarnie nazywające przedmioty, występują np. apelatywy pochodzące z pola znaczeniowego INSTRUMENTY. Mogły one charakteryzować wygląd zewnętrzny i/lub cechy nazywanego: *Bach* (1) < psł. **bach* 'bęben' (Ry1, T), por. też śrwniem. ap. *bach* 'strumień, potok, struga' (SNNP); *Gajda* (4) < *gajda* 'dudy', też 'grający na dudach' (Ro, T), gw. młp. 'niezdara' (MSGP); *Gajdzica* (137) < gw. ciesz. 'piszczalka przy gajdach', też 'trzon gęsiego pióra' (SGŚC); *Surma* (29) < *surma* 'trąba obszyta skórą'. W wypadku cech charakteru zdarzały się apelatywy

wskazujące na temperament czy usposobienie osoby nazywanej (zwłaszcza na takie cechy, jak hałaśliwość czy głośność), por.: *Piskurz* (3) < stp. *piskurz* (3) 'piszczalka gliniana', też 'skąpiec' (SStpAK); *Piszczek* (8) < gw. ciesz., śl. *piszczek* 'gwizdek' (MSGP), por. także: stp. 'trębacz' (SStpAK), 'instrument dęty', 'ptak świergotek' (T).

Nazwiska od apelatywów z pola semantycznego MINERAŁY mogły konotować cechy charakteru osoby, wskazując np. na: wyjątkowość nazywanego człowieka: *Diamant* (1)¹⁰ < *diament* 'bezcenny, dobry'; moc i siłę: *Dul* (1) < *dul* 'bryła krzepnącego żelaza' (T); *Gouda* (3) < gw. śl. *gołda* 'ruda żelaza' (SGŚ); *Krzemień* < *krzemień* (143); *Mika* (14) < *mika* 'nazwa ogólna niektórych krzemianów' (T), i opozycyjnie: *Tombak* (1) < *tombak* 'osoba obłudna i nieautentyczna'; *Siara* (1) < *siara* 'ktoś, kto nieprzyjemnie pachnie'.

Występujące w podstawach nazwisk nazwy POKARMÓW oraz PRODUKTÓW używanych do ich przygotowania (to pole znaczeniowe reprezentuje 68 przykładów) nasuwają kolejne sposoby interpretacji. Po pierwsze, nazwy te mogą wskazywać na ulubione pokarmy/napoje: *Bugel* (1) < stp. *bugel* 'obwarzanek' (SStp), por. też niem. ap. *Bügel* 'wieszak', także w znac. 'strzemień'; *Groniak* (1) < *groniak* 'miód na winnych jagodach' (T); *Kasza* (60) < *kasza* 'zboże grubo mielone', ale też 'potrawa o papkowatej konsystencji' (Ro, T); w tej grupie znajdują się nazwy potraw regionalnych, por. *Bryja* (3) < gw. ciesz. *bryja* 'gęsta zupa owocowa z jabłek, gruszek i śliwek' (SGŚC); *Garus* (1) < gw. ciesz. *garus* 'zupa owocowa' (ZSG); *Kołocz* (1) < gw. ciesz., śl. *kołocz* 'placek drożdżowy z owocami, serem lub makiem' (SGŚ, SGŚC); *Mazurek* (15) < *mazurek* 'rodzaj placka' (T), por. też odetn. *Mazur* 'mieszkaniec Mazowsza'; *Mikołajka* (1) < gw. ciesz. *mikołajka* 'bułka upieczona w formie ludzika, dawana dzieciom w dniu św. Mikołaja' (SGŚC), por. też odim. *Mikołajka* od *Mikołaj*; *Moczka* (3) < gw. ciesz., śl. *moczka* 'sos', por. też gw. góral. 'pijak' (SGŚC), gw. śl. 'potrawa wigilijna' (SGŚ); *Warmuz* (1) < *warmuz* 'rodzaj zupy z chleba' (Ry1). Po drugie, metaforyczne interpretowanie tych nazw może sugerować (jak w poniższych przykładach) jasną karnację nazywanych osób, por.: *Białko* (1) < *białko*; *Biel* (4) < stp. *biel* 'mąka pszenna' (SNNP); *Małdryk* (2) < *małdryk* 'serek z mleka słodkiego' (SNNP); *Mąka* (4) < *mąka*; *Twaróg* (1) < *twaróg*. Kilka nazw odnosi się do postury (tęgi, tusty) charakteryzowanych osób, por.: *Boczek* (20) < *boczek*; *Buchta* (54) < gw. ciesz., śl. *buchta* 'słodkie ciasto pszenne pieczone w domu' (SGŚ, SGŚC), por. też czes. ap. *buchta* 'kucharz'; *Galuszka* (65) < gw. ciesz. *galuszka* 'kluska mączna lub ziemniaczana' (SGŚ); *Kluska* (3) < *kluska*; *Klusek* (1) < gw. śl. *klusek* 'kluska' (Ro); *Krepel* (1) < gw. śl. *krepel* 'placek, pączek' (SGŚ); *Skwarka* (2) < *skwarka* 'smażony kawałek słoniny' (Ry1, T); *Słonina* (4) < *sło-*

¹⁰ W nawiasie podano częstotliwość występowania.

nina; *Spyra* (1) < gw. śl., maz. *spyra* 'gruba słonina' (T). W opozycji do wymienionych znajdują się przezwiska osób szczupłych: *Harynek* (6) < gw. ciesz., śl. *harynek* 'śledź' (SGŚ, SGŚC); *Pieczka* (61) < gw. ciesz., śl., młp. *pieczka* 'owoc suszony na piecu' (MSGP, SGŚC).

Odapelatywne nazwiska pochodzące od nazw z pola znaczeniowego POKARMY, takie jak: *Bochenek* (24) < *bochenek*; *Bulka* (1) < *Bulka*; *Kukla* (1) < gw. ciesz. *kukla* 'podłużne pieczywo z jasnej pszennej mąki' (SGŚ), też 'bulka, strucla' (T), mogły być wykorzystane w podobnej (charakteryzującej) funkcji; te jednak mogą równocześnie wskazywać na zawód piekarza, wykonywany przez nazywanego.

Nazwiska z grupy 1a mogą też rejestrować inne cechy, np.: flegmatyczność i niezdecydowanie: *Famula* (1) < gw. młp. *famula* 'rodzaj gęstej zupy z owoców' (MSGP); *Kisiel* (46) < stp. *kisiel* 'rodzaj galarety' (SNNP); wybuchowość: *Jucha* (11) < stp. *jucha* 'krew bydłęca' (SNNP), też gw. młp. 'zupa postna z mąki i serwatki' (MSGP); niezadowolenie, niechęć do wszystkiego: *Kwaśnica* (1) < gw. ciesz., śl., młp. *kwaśnica* 'woda z kiszanej kapusty' (MSGP, SGŚC), oraz skłonność do używek: *Gorzolka* (1) < gw. ciesz. *gorzałka* 'wódka' (ZSG).

W proprialnym akcie nominacyjnym nazwy z pola znaczeniowego CHOROBY mogły określać objawy chorób oraz chorobowe zmiany części ciała i skóry, por.: *Bruch* (3) < gw. ciesz., śl. *bruch* 'przepuklina' (SGŚ, SGŚC); *Fic* (1) < gw. ciesz. *fic* 'śwędzenie odbytnicy' (SGŚC); *Gluzza* (32) < gw. ciesz. *gluzza* 'wrzód wewnętrzny, torbiel, guz' (ZSG), też stp. 'ujma, wada, uchybienie' (SSStAK); *Goryczka* (67) < stp. *goryczka* 'gorzkawość' (SGŚ, SGŚC), por. też im. *Gorzysław*; *Koler* (6) < gw. śl. *koler* < niem. *Koller* 'choroba mózgu' (Ro); *Korcz* (21) < gw. ciesz. *korcz* 'skurcz mięśni' (SGŚC), *Krostka* (1) < *krostka*; *Tront* (5) < gw. młp. *trąd* 'krosta, pryszcz' (MSGP); *Wrzód* (1) < *wrzód*, gw. ciesz. 'padaczka, epilepsja' (SGŚC). Apelatywy te wykorzystywano do wyeksponowania negatywnych cech charakteru człowieka lub defektów jego wyglądu.

Także wyrazy odnoszące się prymarnie do pola znaczeniowego PIENIĄDZE (jednostki monetarne) stanowiły podstawę przezwisk utrwalonych w nazwiskach: *Cent* (3) < *cent*; *Grajcar* (1) < gw. ciesz. *grajcar* (MSGP, SGŚC), gw. śl. wariant *Glajcar* (339) < *glajcar* = *grajcar* 'dawna moneta zdawkowa w Austrii' (SGŚ); *Grosz* (2) < stp. *grosz* 'drobna moneta srebrna' (SNNP); *Rydzik* (1) < *rydzik* 'dawny szeląg' (T), por. też *rydz* 'gatunek grzyba'; *Widenka* (135) < gw. ciesz. *widenka* 'pół centa austriackiego' (CSG, SGŚC, ZSG).

Apelatywy z pola znaczeniowego JEDNOSTKI MIAR I WAGI, por.: *Kabus* (7) < *kabus* 'miara ciał ciekłych' (Ro, T); *Korzec* (43) < gw. śl., młp., maz., wlkp., pdpom., kasz. *korzec* 'miara ciał sypkich' (MSGP); *Kroczek* (20) < gw. ciesz. 'prosta miara długości jednego metra, do mierzenia długości pola' (SGŚC), też 'dwuletni karp' (ZSG); *Kubik* (60) < gw. ciesz. *kubik* 'miara objętości — metr

sześcienny' (SGŚC); *Mendel* (2) < *mendel* '15 sztuk' (T); *Meter* (1) < gw. śl., młp., maz. *meter* 'kwintal' (MSGP); *Miarka* (26) < gw. ciesz., śl., młp. *miarka* 'naczynie drewniane o pojemności około 10 litrów do odmierzania zboża' (SGŚC); *Panok* (1) < gw. ciesz., śl. *panok* 'kopa zboża złożona z 8–12 snopków' (SGŚC), por. też im. *Pankracy*; *Szostak* (2) < gw. młp., wlkp. *szostak* 'miara — pół kwarty' (T); *Sztwiertnia* (61) < gw. ciesz., śl. *sztwiertnia* '28 arów' (CSG, SGŚ), służyły może charakterystyce wyglądu człowieka, określając jego tuszę lub wzrost, mogły także określać zawód człowieka oraz wykonywane przez niego czynności.

W podobny sposób wykorzystano apelatywne podstawy nazwisk zawierające znaczenia nieokreślonej ilości, por.: *Kęs* (4) < *kęs* 'kawalek'; *Kupa* (1) < gw. ciesz., śl. < stp. *kupa* 'sterta, gromada, duża ilość' (SGŚC, ZSG); *Kusek* (3) < gw. młp. *kusek* 'kawalek' (SGŚC, ZSG); *Moc* (8) < gw. ciesz. *moc* 'dużo, wiele, sporo', też 'bardzo' (ZSG); *Nyga* (1) < gw. młp. *nyga* 'resztką' (T); *Ryta* (2) < stp. *ryta* 'skrawek' (T), por. też im. *Margarita*.

Nazwiska mieszkańców południowego Śląska motywowane były też przez nazwy z pola znaczeniowego PRZESTRZEŃ (np. apelatywy nazywające miejsca, grupa 1b); w tej kategorii znaczeniowej umieszczono też nazwy obiektów i budowli oraz określenia fizjograficzne terenu. W ich interpretacji uwzględniono to, że Śląsk Cieszyński jest szczególną jednostką geograficzną, a najbardziej dostrzegalną cechą jego krajobrazu jest duże urozmaicenie i zróżnicowanie rzeźby terenu.

W trakcie analizy nazwisk ujawniono 101 apelatywów poświadczających przywiązanie do ziemi (zamieszkiwanego terenu) oraz miejsca pracy. Nazwiska pochodzące od tego typu podstaw apelatywnych dokumentują wnikliwą obserwację i konceptualizację rzeczywistości przestrzennej przez mieszkańców tej ziemi.

Nazwiska od podstaw apelatywnych z pola znaczeniowego PRZESTRZEŃ, określające miejsca/stanowiska pracy bądź miejsca zamieszkania osób nazywanych, są reprezentowane przez następujące przykłady: *Blejach* (2) < gw. ciesz. 'miejsce do bielienia płótna' (SGŚC, ZSG); *Budel* (1) < gw. ciesz. *budel* 'dom mieszkalny w kolonii górniczej' (ZSG); *Chalupa* (9) < stp. *chalupa* (SNNP); *Chudoba* (14) < gw. ciesz. *chudoba* 'skromne, ubogie gospodarstwo', też 'biedota' (SGŚC, ZSG); *Chyla* (13) < gw. śl. *chyla* 'chałupa' (Ro); *Dwór* (1) < *dwór*; *Front* (3) < gw. młp. *front* 'ganek domu' (T); *Gorka* (1) < gw. ciesz. < stp. *gorka* 'pokoik na poddaszu, stryszek', też 'mała góra, wypukłość' (ZSG); *Huta* (99) < *huta*; *Izba* (9) < gw. ciesz., śl. < stp. *izba* 'pokój' (MSGGŚ, SGŚC); *Karczma* (3) < *karczma*; *Kuczka* (7) < stp. *kuczka* 'stara, lichy chałupina' (Ro), też w gw. młp. 'mały snopek' (MSGP); *Retka* (76) < gw. maz. *retka* 'część warsztatu tkackiego' (MSGP); *Szkoła* (1) < *szkoła*; *Szopa* (8) < *szopa*; *Wioska* (1) < *wioska*.

Apelatywy określające topografię miejsca lub właściwości fizjograficzne terenu reprezentują nazwiska typu: *Brzezina* (45) < gw. ciesz. < stp. 'las brzozywy' (SNNP, ZSG); *Chraścina* (2) < gw. ciesz. *chraścina* 'nieużytek zarośnię-

ty zaroślami' (SGŚC); *Czupek* (12) < gw. ciesz. *czupek* 'szczyt, wierzchołek' (SGŚC); *Dolina* (1) < *dolina*; *Duna* (1) < gw. kasz. *duna* 'wydma', też 'fala morska' (MSGP); *Gaj* (7) < *gaj* 'lasek'; *Gola* (21) < stp. *gola* 'miejsce otwarte' (T); *Jagon* (1) < gw. ciesz. *jagon* 'kwadratowa część lasu oddzielona liniami' (SGŚC); *Kira* (2) < stp. *kira* 'polana w górach otoczona lasem' (SStpAK); *Kopiec* (51) < gw. ciesz. *kopiec* 'wzgórze, mała góra', też 'rządek zasadzonych ziemniaków', 'kamień graniczny' (SGŚC); *Kopieczek* (18) < gw. ciesz. *kopieczek* 'wzgórek, pagórek' (MSGP); *Koter* (1) < *koter* 'pagórek, kawał zaoranej ziemi' (T); *Kujawa* (2) < gw. maz., wlkp. *kujawa* 'nieurodzajne miejsca w polu, wśród lasów, golizna' (T); *Kurchan* (1) < *kurhan* 'mogiła, pagórek'; *Majdan* (1) < stp. *majdan* 'plac, rynek; miejsce niezabudowane' (SStpAK); *Pasternik* (1) < gw. ciesz. < stp. *pasternik* 'pastewnik; pastwisko, szczególnie ogrodzone' (SStpAK, ZSG); *Potoczek* (1) < *potoczek* 'strumyk' (ZSG); *Szczurek* (119) < gw. ciesz. *szczurek* 'źródło, strużka wody wypływająca ze zbocza' (ZSG), też < *szczur*; *Przeczka* (11) < gw. młp. 'zaorany w poprzek kawałek pola, na którym się zawraca pługiem' (MSGP), też < gw. młp., wlkp. 'rowek melioracyjny' (MSGP); *Skala* (30) < *skala*; *Staw* (1) < *staw*; *Skotnica* (2) < gw. ciesz. < stp. *skotnica* 'wspólna droga do pędzenia bydła na pastwisko' (SStp, ZSG); *Szczerba* (5) < *szczerba* 'wyrwa' (T); *Szczerek* (1) < *szczerek* 'gleba piaszczysta' (T); *Tyrpa* (1) < gw. ciesz., młp. *tyrpa* 'miejsce strome, niedostępne' (MSGP, SGŚC); *Zaręba* (16) < stp. *zaręba* 'miejsce po wyciętych zaroślach' (SNNP). Nazwy te wyrażają relację: człowiek — miejsce zamieszkania i obiekty znajdujące się w jego najbliższej przestrzeni.

Przeniesienia na zasadzie metafory czy metonimii z apelatywnej do propriальной sfery języka można również obserwować wśród nazwisk od nazw miejsc bytowania małych zwierząt, zwłaszcza gryzoni, np.: *Kuśka* (7) < gw. ciesz. *kuśka* 'norka' (Ro), odmienne znac. w gw. młp. 'członek męski' (MSGP); *Pielesz* (2) < gw. ciesz. *pielesz* 'gniazdo myszy' (SGŚC). Nazwiska te przechowują odcień wartościowania negatywnego.

Przykłady te zamykają rejestr nazwisk zaklasyfikowanych do grupy nazw eksponujących kulturę materialną człowieka.

NAZWISKA ODAPELATYWNE EKSPONUJĄCE KULTURĘ DUCHOWĄ CZŁOWIEKA — JEGO WIERZENIA I TRADYCJĘ ORAZ SPOSÓB SPĘDZANIA CZASU WOLNEGO

W drugim z nadrzędnych pól semantycznych rozróżniono dwie szczegółowe grupy nazwisk, pochodzących od apelatywów należących do skonkretyzowanych podgrup: 2a) nazwiska pochodzące od nazw religijnych, nazw obyczajów i obrzędów, nazw tańców i gier towarzy-

skich, które konotują przede wszystkim pozytywne wartości, oraz 2b) nazwiska pochodzące od nazw demonów i wartości abstrakcyjnych (por. tabelę). Obie grupy nazwisk o podłożu apelatywnym w sposób (bez)pośredni obrazują regionalizm i kulturę duchową społeczności lokalnej — przybliżają jej bogactwo współtworzone przez całą generację. Nazwiska motywowane apelatywami tego typu świadczą o tym, że tradycja stanowi istotny czynnik integrujący wszystkie inne elementy kultury Śląska Cieszyńskiego.

Nazwiska pochodzące od nazw religijnych, nazw obyczajów i obrzędów, nazw tańców i gier towarzyskich

Apelatywy zawarte w nazwiskach grupy 2a odwołują się znaczeniowo do wartości religijnych, wyrażają stosunek do zwyczajów kulturowych oraz życia w mikrowspólnocie, przybliżają także światopogląd człowieka ukształtowany przez środowisko rodzinne i mikrowspólnotę.

Śląsk Cieszyński pielęgnował tradycje polskie i regionalne, przekazywane międzypokoleniowo. Nazwiska typu: *Czakacz* (2) < gw. ciesz. *czakacz* 'uczestnik zabawy weselnej' (CSG); *Pastuszek* (20) < *pastuszek* 'kołodnik, chłopiec chodzący po domach i śpiewający w święta Bożego Narodzenia' (SGŚC); *Turoń* (160) < gw. młp. *turoń* 'kołodnik przebrany za rogatę zwierzę' (MSGP); *Żaczek* (8) < gw. młp. *żaczek* 'chłopiec chodzący z oracjami przed Wielkanocą' (T) utwierdzają w przekonaniu, że tradycję rozumiano jako dziedzictwo społeczne oraz stosunek do przeszłości, element życia rodzinnego. W funkcji nazwiskotwórczej uzyskano też określenia odwołujące się do wierzeń mieszkańców południowego Śląska oraz do nazw innowierców, por.: *Farnik* (40) < *farnik* 'członek parafii' (ZSG); *Gaur* (3) < stp. *gaur* 'niewierny' (SStpAK); *Haratyk* (13) < *heretyk* [alternacja e : a]; *Kacer* < *kacierz* 'heretyk, odstępcza religijny'; *Lacki* (1) < *lacki* 'katolicki' (T); *Kołęda* < *kołęda* 'danina pobierana przez duchowieństwo na Boże Narodzenie, podarunek noworoczny' (SNNP); *Rzyman* (151) < gw. ciesz. *rzyman* 'wyznawca religii rzymskokatolickiej, przezwisko katolika' (CSG).

Zgromadzony zasób nazwisk ujawnia też, że wyrazy z pola znaczeniowego NAZWY GIER wykorzystano jako podstawy odapelatywne innych antroponimów, por.: *Gapa* (5) < gw. śl. *gapa* 'gra w karty' (Ro), por. gw. młp., maz., włkp., pdpom., kasz. 'wrona' (MSGP); *Kareta* (2) < *kareta* (Ro); *Kozera* (1) < *kozera* (T), por. też stp. przen. 'pomoc'; *Raczek* (10) < *raczek* 'rodzaj gry w karty' (BSz), też 'ramię z haczykami u kołowrotu' (T); *Warcob* (16) < *warcob* 'figura w grze w warcaby; bierka' (BSz). Nazwy te posłużyły nie tylko do charakterystyki człowieka (możliwe, że osoby nazywane w ten sposób wykazywały w tych grach szczególne umiejętności), ale jako określenia form spędzania przez niego czasu wolnego.

Nazwiska pochodzące od nazw demonów
oraz od nazw wartości abstrakcyjnych
(nazw cech i czynności negatywnie wartościowanych)

Zbiór nazwisk pochodzących z pól semantycznych DEMONY oraz WARTOŚCI ABSTRAKCYJNE zawiera 94 jednostki.

W wierzeniach ludowych nazwy demonów kojarzone były z negatywnymi emocjami. Nazwiska zawierające w swej podstawie nazwy demonów oraz nazwy istot/zjawisk określających złe moce (12) reprezentują następujące przykłady: *Bejbok* (7) < gw. śl. *bebok* 'straszydło' (SGŚW); *Bias* (1) < gw. śl. *bias* 'demon zła' (SGŚ); *Bubak* (1) < gw. ciesz. *bubak* 'straszydło' (SGŚC); *Demon* (1) < *de-mon*; *Dytko* (23) < gw. młp. *detko* 'strach na dzieci' (SNNP), por. też im. *Dietrich*; *Gul* (1) < *gul* 'upiór'; *Jaroszek* (6) < *jaroszek* 'mały diabełek' (CSG); *Mara* (5) < stp. *mara* 'widzenie senne, urojenie' (SStp.); *Pokusa* (1) < gw. ciesz. *pokusa* 'kusiciel, zły duch' (ZSG); *Szatan* (3) < *szatan* (etymol. 'przeciwnik, wróg'); *Szwal* (1) < *szwal* 'nieczysta zendra' (T). Nazwy te, charakteryzując wygląd zewnętrzny człowieka bądź eksponując jego negatywne cechy charakteru, konotowały negatywne wartości. Podobną funkcję pełniły wyrazy abstrakcyjne określające cechy ludzi i wskazujące na pewne stany lub czynności. Nazw tych używano najczęściej do bezpośredniej charakterystyki, por. nazwiska motywowane apelatywami z tej kategorii znaczeniowej: *Cisza* (1) < *cisza* 'człowiek spokojny, rozważny' oraz przeciwieństwo: *Halas* (1) < *halas* 'człowiek kłótniwy, głośny'; *Gawęda* < *gawęda* 'człowiek gadatliwy, bajarz', *Bitka* (2) < gw. ciesz. *bitka* 'bijatyka' (SGŚC); *Flek* (2) < gw. ciesz., śl. *flek* < niem. *Fleck* 'plama', też 'łatka' (SGŚC) i w tym samym przren. znac. gw. ciesz., śl., młp.; *Maras* (2) < *maras* 'człowiek brudny, niechlujny' (MSGGŚ, MSGP, SGŚC, ZSG); *Gotka* (4) < gw. ciesz. *godka* [alternacja *d* : *t*] 'plotkarz' (SGŚC); *Praczka* (5) < gw. ciesz. < stp. *praczka* 'awanturnik'; *Przywara* (117) < gw. ciesz. < stp. *przywara* 'człowiek natarczywy, narzucający się' (SStpAK, ZSG); *Strach* (2) 'człowiek bojaźliwy'; *Zwik* (1) < gw. ciesz., młp., kasz. *zwik* 'zwyczaj, obyczaj, przyzwyczajenie' (MSGP, ZSG).

Człowieka pokrzywdzonego przez los charakteryzuje zbiór abstrakcyjnych określeń motywowanych apelatywami, typu: *Bieda* (1) < *bieda* 'nędza'; *Niedoba* (285) < *niedoba* 'niedola', też 'niedojrzałość' (T); *Pech* (2) < *pech* 'nieszczęście'; por. też serię nazw określających temperament człowieka: *Iskra* (7) < *iskra*; *Pośpiech* (9) < *pośpiech*; *Wojna* (10) < *wojna*. W tej samej charakteryzującej funkcji użyto pojęć odnoszących się do uniwersalnych wartości, por. nazwiska motywowane apelatywami z tej kategorii znaczeniowej: *Dusza* (19) < *dusza* i *Prawda* (3) < *prawda*. Kilka nazwisk nawiązuje też do ludzkich przyzwyczajaj i nawyków, por.: *Drzemka* (1) < *drzemka*; *Rast* (1) < gw. ciesz. *rast* 'przerwa, odpoczynek', też 'leń' (SGŚC).

Wyrazy abstrakcyjne jako podstawy apelatywne nazwisk mogły też pośrednio charakteryzować zajęcie, status lub funkcje pełnione przez nazywanego człowieka, por.: *Dzierżawa* (1) < *dzierżawa* ‘prawo do używania, korzystania z dóbr ziemskich’; *Pacht* (1) < *pacht* ‘dzierżawa, аренда’ (BSz); *Handel* (2) < *handel*. Nazwiska z tej grupy mogły też określać człowieka, który nie przestrzegał norm i zasad uznanych za wartościowe, por.: *Dypka* (1) < gw. ciesz. *dybka* ‘kradzież’ — określenie złodzieja (SGŚC); *Szwarc* (146) < gw. ciesz. *szwarc* ‘handel pokątny’ (SGŚC) — określenie przemytnika; por. też gw. młp. ‘pasta do butów’ (MSGP). Kilka nazwisk zaklasyfikowanych do tej grupy odnosi się do określeń zbiorowości, por. np.: *Motloch* (1) < *motloch* [alternacja ł : l] ‘gawiedź, zgraja’ (SE II); *Orszak* (1) < *orszak*; *Rokosz* (1) < stp. *rokosz* ‘narada’ (SNNP); *Watacha* (1) < *wataha* ‘banda, oddział zbrojny’ — mogły one charakteryzować człowieka, który identyfikował się z jakąś grupą społeczną (w wypadku, gdy motywacja przezwiska była aluzją do określonej sytuacji), bądź człowieka o skłonnościach przywódczych.

Przykłady te zamykają rejestr nazwisk motywowanych przez apelatywy z nadrzędnej kategorii znaczeniowej: nazwiska eksponujące kulturę duchową człowieka, jego wierzenia i tradycję oraz sposób spędzania czasu wolnego, powstałych w wyniku derywacji semantyczno-syntaktycznej.

WNIOSKI

Próba analitycznego ujęcia obrazu kultury materialnej i duchowej zapisanej w odapelatywnych podstawach nazwisk mieszkańców południowego Śląska XIX wieku skłania do sformułowania kilku wniosków.

Wybrana do analizy kategoria nazwisk dowodzi, że istotną rolę w procesie kreacji nazw motywowanych apelatywami odegrał substrat gwarowy, który obrazuje regionalne przywiązanie rdzennych mieszkańców południowego Śląska do języka i odczuwanej tożsamości. Nazwiska te odzwierciedlają też procesy asymilacji tej ludności z osadnikami przybywającymi z innych regionów Polski, kultywującymi w swych zachowaniach językowych (nominacjach nazwisko-twórczych) przywiązanie do regionalnego pochodzenia i gwary oraz stosunku do wartości kultury materialnej i duchowej. Zebrane antroponimy pokazują też, że „kulturowy aspekt onimizacji decyduje o tym, że ta sama odapelatywna nazwa własna w różniących się kulturowo środowiskach może mieć różne nawiązania konotacyjne” (Abramowicz, 2006, s. 28).

ŹRÓDŁA

- BSz — Borek, H., Szumska W. (1976). Nazwiska mieszkańców Bytomia od końca XIX wieku do roku 1870. Studium nazewnicze i społeczno-narodowościowe. Warszawa–Wrocław: PWN.
- CSG — Golec, J. (1991). Cieszyński słownik gwarowy. Oprac. red. R. Danel. Cieszyn: Macierz Ziemi Cieszyńskiej.
- MSGGŚ — Cząstka-Szymon, B., Ludwig, J., Synowiec, H. (red.). (2000). Mały słownik gwary Górnego Śląska. Cz. 1. Wyd. 2 popr. Katowice: Leksykon.
- MSGP — Wronicz, J. (red.). (2010). Mały słownik gwar polskich. Kraków: Lexis.
- Ro — Rospond, S. (1967). Słownik nazwisk śląskich. Cz. I: A–F. Wrocław [itd.]: Ossolineum; Rospond, S. (1973). Cz. II: G–K. Wrocław [itd.]: Ossolineum.
- Ry1 — Rymut, K. (1991). Nazwiska Polaków. Wrocław [itd.]: Ossolineum.
- Ry2 — Rymut, K. (wyd.) (1992–1994). Słownik nazwisk współcześnie w Polsce używanych. T. I–X. Kraków: Wyd. IJP PAN.
- SE — Bańkowski, A. (2000). Słownik etymologiczny języka polskiego. T. I–II. Warszawa: Wyd. Naukowe PWN.
- SGPK — Karłowicz, J. (red.). (1900–1911). Słownik gwar polskich. T. I–VI. Kraków: AU.
- SGŚ — Czajkowski, A. i in. (red.). (1996). Słownik gwary śląskiej. Wyd. 2 rozszerz. Katowice: Columb.
- SGŚC — Wronicz, J. (red.). (2010). Słownik gwarowy Śląska Cieszyńskiego. Wyd. 2. Ustroń: Galeria „Na Gojach”.
- SGŚW — Wyderka, B. (red.). (2000). Słownik gwar śląskich. T. I. Opole: Instytut Śląski.
- SNNP — Kowalik-Kaleta, Z., Dacewicz, L., Raszewska-Żurek, B. (red.). (2007). Słownik najstarszych nazwisk polskich. Pochodzenie językowe (XII–XV wiek). T. I. Warszawa: Sławistyczny Ośrodek Wydawniczy.
- SStp — Urbańczyk, S. (red.). (1953–2002). Słownik staropolski. T. I–XI. Kraków: Wyd. IJP PAN.
- SStpAK — Krasnowolski, A. (oprac.). (1914). Słownik staropolski. T. I. Warszawa: Wyd. M. Arcta.
- T — Tomczak L. (2003). Słownik odapelatywnych nazwisk Polaków. Wrocław: Wyd. UWr.
- ZSG — Milerski, W. (2009). Zachodniocieszyński słownik gwarowy. Czeski Cieszyn: Polski Związek Kulturalno-Oświatowy w Republice Czeskiej.

LITERATURA

- Abramowicz, Z. (2006). Kulturowy aspekt animizacji. W: Z. Abramowicz, E. Bogdanowicz (red.), Onimizacja a apelatywizacja. Białystok: Wyd. UwB, s. 23–29.
- Apresjan, J. D. (2000). Semantyka leksykalna. Synonimiczne środki językowe. Przeł. Z. Kozłowska, A. Markowski. Wrocław [itd.]: Ossolineum.
- Bukowska-Floreńska, I. (1994). Pogranicze jako kategoria wewnątrzspołeczna i wewnątrz-kulturowa. W: T. Smolińska (red.), Pogranicze jako problem kulturowy. Opole: Wyd. UOp, s. 165–173.
- Dacewicz, L. (2003). Z historii nazwisk na polsko-wschodniosłowiańskim pograniczu kulturowym (wiek XVI–XVIII). W: Z. Kaleta (red.), Nazwy własne a kultura. Polska i inne kraje słowiańskie. Warszawa: Sławistyczny Ośrodek Wydawniczy, s. 11–19.
- Eco, U. (1972). Pejzaż semiotyczny. Przeł. A. Weisberg. Warszawa: PIW.

- Kadłubiec, D. (1995). Cieszyńskie pogranicze kulturowe. W: D. Kadłubiec (red.), *Kultura ludowa na pograniczu*. Katowice: Wyd. UŚ, s. 9–15.
- Kaletka, Z. (1998). *Nazwisko w kulturze polskiej*. Warszawa: Sławistyczny Ośrodek Wydawniczy.
- Kłoskowska, A. (2007). *Socjologia kultury*. Wyd. 3. Warszawa: Wyd. Naukowe PWN.
- Kosyl, C. (1983). *Forma i funkcja nazw własnych*. Lublin: Wyd. UMCS.
- Kucharzyk, R. (2010). *Słownictwo odantroponimiczne w gwarach polskich*. Kraków: Lexis.
- Łuc, I. (2016a). *Słownik nazwisk mieszkańców południowego Śląska XIX wieku*. Katowice: Wyd. UŚ.
- Łuc, I. (2016b). Odapelatywne nazwiska mieszkańców Śląska Cieszyńskiego z XIX w. jako nośnik regionalnych wartości. *Studia Slavica*, 20/1, s. 167–183.
- Łuc, I. (2016c). Konotacje wartościujące w odapelatywnych nazwiskach mieszkańców Śląska Cieszyńskiego (XIX wiek). *Białostockie Archiwum Językowe*, 16, s. 191–212.
- Maćkiewicz, J. (1999). Co to jest „językowy obraz świata”? *Etnoligwistyka*, 11, s. 7–24.
- Mrózek, R. (2000). O metodach i potrzebach badań sfery proprałnej języka. W: L. Olivová-Nezbedová, R. Šrámek, M. Havralík (red.), *Onomastické práce*, 4. Sborník rozprav k sedmdesátým narozeninám univ. Prof. PhDr. Ivana Lutterera. Praha, s. 302–306.
- Mrózek, R. (2006). Apelatywna sfera językowa a sfera onimiczna — przed- i poglobalizacyjny problem onomastyki. W: Z. Abramowicz, Z. Bogdanowicz (red.), *Onimizacja a apelatywizacja*. Białystok: Wyd. UwB, s. 153–163.
- Pearce, S. M. (1997). Foreword. *Words and Things*. W: S. M. Pearce (ed.), *Experiencing Material in the West Word*. London: Leicester University Press, s. 1–10.
- Szczepański, J. (1963). *Elementarne pojęcia socjologii*. Warszawa: PWN.
- Tokarski, R. (2001). *Słownictwo jako interpretacja świata*. W: J. Bartmiński (red.), *Współczesny język polski*. Lublin: Wyd. UMCS.

SKRÓTY

ap.	— apelatyw	gw. wlkp.	— gwary wielkopolskie
czes.	— czeski	im.	— imię
etym.	— etymologicznie	niem.	— niemiecki
gw. ciesz.	— gwary cieszyńskie	n. os.	— nazwa osobowa
gw. góral.	— gwary góralskie	odetn.	— odetniczne
gw. kasz.	— gwary kaszubskie	przen.	— przenośnie
gw. maz.	— gwary mazowieckie	stp.	— staropolski
gw. młp.	— gwary małopolskie	śrwniem.	— średnio-wysoko-niemiecki
gw. pdpom.	— gwary południowopomorskie	węg.	— węgierskie
gw. śl.	— gwary śląskie	znac.	— znaczenie

SUMMARY

THE MATERIAL AND SPIRITUAL CULTURE OF THE INHABITANTS OF CIESZYN SILESIA
EMBEDDED IN 19th-CENTURY APPELLATIVE-BASED SURNAMES

This paper discusses selected types of native, appellative-form surnames of the inhabitants of 19th-century Cieszyn Silesia and its surrounding areas. Such appellative-form surnames (without derivative indicators) reflect the regional culture and values characteristic to, and cultivated by, the

inhabitants of the region. An overview of them confirms that Cieszyn Silesia, as an ethnic-cultural borderland, stands out with its sub-regional distinctness in onymic stock. The described surnames not only reflect the values acknowledged by the inhabitants of 19th-century Cieszyn Silesia, showing the immanence of this set in the regional context, but they also depict the material and spiritual culture of the inhabitants of this region. The researcher used the semantic field method to analyse the anthroponymic material, and the sociolinguistic aspect of naming was considered when describing the collected set of appellative-based surnames, with references made to statistical research.

Key words: material culture, spiritual culture, surname, Cieszyn Silesia, 19th century